

Osnovno školstvo Narodne Republike Hrvatske (1945.-1952.)

Španić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:436714>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-16**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**OSNOVNO ŠKOLSTVO NARODNE
REPUBLIKE HRVATSKE
(1945. – 1952.)**

DIPLOMSKI RAD

RIJEKA, 2015.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Ivana Španić

**OSNOVNO ŠKOLSTVO NARODNE
REPUBLIKE HRVATSKE
(1945. – 1952.)**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR:

prof. dr. sc. Darko Dukovski

Rijeka, 2015.

SADRŽAJ:

Uvod	4
I. Osnovnoškolska infrastruktura i kadrovska pitanja	6
<i>1. 1. Gradnja novih i obnova postojećih školskih zgrada</i>	6
1. 1. 1. Unutrašnje uređenje škola; nastavna sredstva i pomagala	10
<i>1.2. Izazovi, stručnost i uloga osnovnoškolskog nastavnog kadra</i>	12
1. 2. 1. Tijek nastanka i uloga učiteljskih sindikata	17
1. 2. 2. Rad sindikata prosvjetnih radnika	18
1. 2. 3. Značaj nastavnika u rješavanju problema u mjestu zaposlenja	19
II. Promjene i problemi u osnovnoškolskim nastavnim planovima i programima	21
III. Prosvjetna politika komunističke NR Hrvatske prema religiji – pitanje	
vjeronauka u školama	28
IV. Politizacija škole	32
4. 1. Ustroj pionirske organizacije i odnos prema školi	34
4. 2. Uloga političke vlasti u izmjenama školskih praznika	37
Zaključak	39
Sažetak/Summary	41
Popis literature	43

Uvod

Prvi početak rada u osnovnim školama na hrvatskom teritoriju susrećemo još tijekom 1942. kada u oslobođenim selima Like rade već u proljeće prve osnovne škole, a ubrzo zatim otvaraju se škole i na Kordunu, potom u Slavoniji, Baniji, Žumberku, Dalmaciji i Hrvatskom primorju.¹ Već potkraj 1943. godine, prema nepotpunim podacima na cjelokupnom oslobođenom teritoriju u Hrvatskoj, djelovala je 221 osnovna škola sa 363 školska odjeljenja i isto toliko učitelja. Te škole pohađalo je 10580 učenika. Sukladno proširenju oslobođenoga teritorija Hrvatske tijekom 1944. godine, povećavao se i broj osnovnih škola, pa je krajem 1944. godine djelovala 1051 osnovna škola sa 1700 odjela i učitelja te 84544 učenika.²

Prosvjetnim radom na cjelokupnome području Hrvatske rukovodio je Prosvjetni odjel Izvršnoga odbora Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH). Prema karakteru posla koji je obavljao, taj se odjel dijelio na dva odsjeka: odsjek za osnovne škole i analfabetne tečajevе te odsjek za srednje škole i općeobrazovne tečajevе.³ Prvi nositelji prosvjetnoga rada i organizatori analfabetnih tečajeva kao i osnovnih škola bile su partizanske vojne jedinice.⁴

Djelovanje Prosvjetnoga odjela na poboljšanje narodnoga osnovnoškolskog obrazovanja, povećava se nakon Trećega zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskome 9. ožujka 1944. godine, na kojem se, između ostalog, ističe princip „zahvaljujući kojem je došlo do razvitka prosvjetnog rada na oslobođenoj teritoriji Hrvatske,“ a koji se temelji na tome da “svu brigu za prosvjetni rad preuzimaju narodnooslobodilački odbori, dok prosvjetni radnici sa terena predstavljaju samo pomoćna lica narodnooslobodilačkih odbora“.⁵

Nadalje, veliko Savjetovanje prosvjetnih radnika u Glini od 20. do 21. kolovoza 1944. godine sumiralo je dotadašnja iskustva, odnosno donijelo je zaključke o stanju školstva i prosvjete, kao i o povećanju broja osnovnih škola. Samim time izgrađuje se jače povezan

¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 173.

² Narodna prosvjeta, Organ Mlnistarstva prosvjete Narodne republike Hrvatske, god. 2, br. 1 -2, Zagreb, 1946., str 5.

³ Žalac, Tomo, *Škola u ratu i revoluciji, školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941.- 1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 153.

⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 173.

⁵ Žalac, Tomo, *Škola u ratu i revoluciji, školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941. - 1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 153.

sustav upravljanja školstvom i započinje se popravljajući veći broj školskih zgrada te Prosvjetni odjel ZAVNOH-a u rujnu 1944. godine izdaje jedinstveni nastavni plan i program s uputama.⁶ U navedenim je djelovanjima poboljšanja prosvjetnog života dočekan i kraj Drugoga svjetskog rata, dok će problemi, pitanja i poteškoće s kojima su se vlasti susrele nakon oslobođenja te za koje su u većoj ili manjoj mjeri pronašla odgovarajuća rješenja, predstavljati okosnicu ovog rada.

Dakle, temeljna problematika istraživanja odnosit će se na deskripciju stanja, problema, a danasve promjena u školstvu neposredno nakon Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj, a kao rezultat nasljeđenog četvrogodišnjeg obaveznog školovanja, odnosno uvođenja novog tipa školovanja putem Zakona o obaveznom sedmogodišnjem školovanju. Naime, uvođenjem obaveznoga sedmogodišnjeg školovanja počinje proces postepenoga smanjivanja nepismenosti u Hrvatskoj jer je školovanje omogućeno većem broju djece radnika i seljaka koji su ranije rijetko bili u mogućnosti školovati svoju djecu.

Tijekom istraživanja pažnja će biti usmjerena i na izgradnju novih školskih zgrada, odnosno obnovu postojećih, kao i na društvenu ulogu nastavnika. Također, analizom dostupne literature pokušat će se dati uvid u nastavni program škola i njegove izmjene, a sve kroz prizmu utjecaja političke/gospodarske situacije na prostorima Hrvatske neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Prosvjetna politika komunističke vlasti NR Hrvatske predstavlja temu o kojoj će se pokušati dati pojedine teze i zaključci. Isto tako, u posljednjoj cjelini ovoga rada pokušat će se dati uvid u politizaciju školstva, odnosno prikazati djelovanje pionirske organizacije kao i uloga političke vlasti u izmjenama školskih praznika.

Sukladno opširnosti pitanja/problema školstva u Hrvatskoj između 1945. i 1952. godine, rad predstavlja samo djelić problematike - svojevrsan je uvod, odnosno prikaz najbazičnijih problema karakterističnih za to doba. U želji za što vjerodostojnijim podacima, osim relevantne literature, za potrebe rada bit će korištena periodika iz toga vremena koja svojom aktualnošću i raznovrsnim sadržajem kroz teorijske i praktične članke osvjetljava život minulog vremena.

⁶ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 173.

I. OSNOVNOŠKOLSKA INFRASTRUKTURA I KADROVSKA PITANJA

1. 1. Gradnja novih i obnova postojećih školskih zgrada

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata, a mogli bismo reći već i u posljednjim ratnim godinama, kada se počinje s intenzivnijim radom na strukturiranju što učinkovitijeg školskog sustava, rad na organiziranju osnovnih škola mijenjao je svoje oblike.

U poslijeratnoj Jugoslaviji, a samim time i Hrvatskoj, Komunistička partija usmjeravala je i kontrolirala sve društvene procese preko svoga izvršnopolitičkog tijela, Politbiroa, razgranatoga partijskog aparata i najvišeg izvršnopolitičkog tijela koje je u svom ustrojstvu imalo stvarnu političku kontrolu u Republici i odlučivalo o svim segmentima političkoga i društvenoga života u Jugoslaviji – od privrede i kulture pa sve do znanosti i prosvjete.⁷ Naime, Komunistička partija svoju je rukovodeću poziciju u društvu temeljila na ulozi „predvodnika i organizatora pobjedonosne narodnooslobodilačke borbe te tvorca bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda, dok se s druge strane legitimirala kao avangarda radničke klase koja u sebi nosi povijesnu misiju stvaranja novijeg, boljeg i pravednijeg društva temeljenog na eliminaciji eksploatacije ljudi“.⁸

Ključan čimbenik u stvaranju prethodno navedenoga boljeg društva predstavlja i zalaganje za povećanje pismenosti stanovništva, u prvom redu pomoću otvaranja novih osnovnih škola. Također, vrijeme od kraja rata 1945. godine do pedesetih godina „razdoblje je preuzimanja vlasti i uvođenja socijalističkog djelovanja osnovne škole“.⁹ Uz poslijeratne materijalne poteškoće različitih oblika razdoblje od 1945. do 1952. godine, dakle, karakterizira i težnja za otvaranjem škola u svim područjima ratom opustošene NR Hrvatske.

Četverogodišnje osnovne škole, karakteristične za neposredno razdoblje nakon oslobođenja, tijekom organiziranja svoga rada nailazile su na poteškoće, najčešće u vidu velikoga broja razrušenih školskih zgrada. Prema statističkim podacima, tijekom ratnih

⁷ Šarić, Tatjana, „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945. - 1952.“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, br. 42., Zagreb, 2010., str. 387.

⁸ Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. – 1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 31.

⁹ Puževski, Valentin, „Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990.“, *Anali za povijest odgoja*, br. 2. Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003., str. 87–105., str. 89.

operacija na teritoriju Hrvatske „potpuno je uništeno 566 školskih zgrada osnovnih škola sa 12000 učionica; 277 školskih zgrada oštećeno je za 50%; 629 školskih zgrada oštećeno je 10%, a manja oštećenja do 10% pretrpjelo je 586 školskih zgrada“.¹⁰

U stvaranju realnije slike o školskoj infrastrukturi pomaže podatak kako samo 685 školskih zgrada nije oštećeno s obzirom na to da je u njima stanovala okupatorska vojska pretvorivši ih u svoje kasarne.¹¹

Nadalje, broj škola u odnosu na broj stanovništva jasno nam pokazuje velike razlike u pojedinim krajevima Hrvatske, a ujedno nam usmjeruje pažnju na to kojem su području državne vlasti trebale najviše pažnje posvetiti u prosvjetnom razvoju. Tako primjerice u varaždinskome okrugu jedna škola školske 1945./1946. godine dolazi na 2153,3 stanovnika; u osječkome okrugu na 1658; zagrebačkome na 1617,3; bjelovarskome na 1285,5; brodscome na 1111,1 stanovnika; a s druge strane u zadarskome okrugu jedna škola dolazi na 631,2 stanovnika, dubrovačkom na 607,7 i biokovskoneretvanskom na 750,2 stanovnika.¹² Ako bismo površno pristupili promatranju ovih podataka, onda bismo mogli doći do krivih zaključaka, prvenstveno u vidu toga kako su prosvjetne prilike u Dalmaciji bolje nego u zagrebačkome, bjelovarskome ili osječkome okrugu. No, s ciljem pravilnijeg razmatranja stanja školstva u pojedinim okruzima, potrebno je imati u vidu i druge statističke podatke. U prvom redu to se odnosi na činjenicu koliko učenika otpada na jednoga učitelja u pojedinim okruzima. Ako iz toga ugla sagledamo situaciju, očigledna je neobično velika neujednačenost; dok u gradu Osijeku na jednog učitelja otpada 35,2 učenika, u Zagrebu 39,5, učenika, u okrugu dubrovačkom 35,3 učenika, s druge strane na jednog učitelja otpada u okrugu Like čak 110,9 učenika; okrugu Šibenik 93; u okrugu srednjo-dalmatinskom 85,2; varaždinskome 82,8, u osječkome 76,3.¹³ Ogromne su razlike sigurno vidljive te je pred zadacima vlasti bio upravo zahtjev za pronalaskom rješenja pomoću kojega bi se takve razlike trebale sa vremenom poništiti.

¹⁰ Ogrizović, Mihajlo, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1981., str. 270.

¹¹ *Narodna prosvjeta*, Organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, god.2., br 1–2, Zagreb, 1946. str 6.

¹² I s t o., str 7.

¹³ *Narodna prosvjeta*, Organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, god.2., br 1 – 2, Zagreb, 1946., str 6.

Broj školskih zgrada koje nisu pretpjele neki oblik štete iznosi svega 685 i to „zahvaljujući“ okupatorskoj vojsci koja je u njima stanovala i pretvorila ih u svoje kasarne.¹⁴

S druge strane, politika vlasti u području obrazovanja u prvim poslijeratnim godinama primarno je usmjerena prema selu te je stoga jedan od ciljeva i političkih slogana toga doba „približiti selo gradu“ odnosno, postavlja se zahtjev za integraciju sela u „uspostavljeni društveni sustav prihvaćanjem novih vrijednosti. Jer politika prosvjećivanja postaje, prelaskom na plansku privredu društvenog razvitka, dio opće političke borbe za izgradnju socijalizma“.¹⁵

Iako je u ratu uništena ili oštećena većina od oko 3000 školskih zgrada, koliko ih je bilo prije rata, obnovom i izgradnjom novih već 1946. godine uspostavljeno je prijašnje stanje.¹⁶ No zbog povećanja broja učenika to nije zadovoljavalo potrebe te je nedostajalo oko 300 novih škola koje bi rasteretile postojeće. Otvaranje novih škola u mjestima gdje ih prije nije bilo često se svodilo na djelovanje jednorazredne škole koju je vodio jedan učitelj.¹⁷

Problemi s jednorazrednim školama vidljivi su na temelju jednog izvještaja koji stiže Ministarstvu.¹⁸ Naime, glavni problem s novim tipom jednorazredne škole Z 553 upravo je u tome što takav način strukture škola nije pravilno prihvaćen od strane izvjesnoga broja prosvjetnih radnika i članova izvršnih odbora kotarskih narodnih odbora. Naime, s ciljem uspješnijeg obuhvaćanja osnovnoškolskim obrazovanjem čim više učenika pristupilo se izradi jeftinoga projekta jednorazredne škole. Na taj način, s obzirom na odobrena novčana sredstava, stvorena je mogućnost izgradnje većega broja takvih škola. Iako zgrada nije stajala više od 400000 do 450000 dinara, u njoj su bili zastupljeni potrebni osnovni higijenski i pedagoški principi, dok se potreba za ovakvim tipom školske zgrade očitovala u manjim mjestima koje nemaju veliki broj obveznika, u selima koja nemaju izgleda naglo povećati broj stanovništva, a bila je neophodna gradnja škole.¹⁹ Dakle, svako selo koje ima najmanje 25 učenika imalo bi prema tome planu svoju malu jednorazrednu školu. Izuzetni slučajevi odnosili su se na planinska zabačena sela ili manja naselja na udaljenim otocima, gdje je

¹⁴ I s t o., str. 6.

¹⁵ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 165.

¹⁶ I s t o., str. 178.

¹⁷ I s t o., str. 177.

¹⁸ „Prosvjetni vjesnik“, *Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH*, god. 1, br. 2, „Objašnjenje projekta jednorazredne škole Z 553“, Zagreb, 1948., str. 65.

¹⁹ *Prosvjetni vjesnik*, *Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH*, god. 1, br. 2, „Objašnjenje projekta jednorazredne škole Z 553“, Zagreb, 1948., str. 66.

postojala mogućnost otvaranja škole i za manji broj učenika. Također, sukladno obilježjima sela, moglo se dogoditi da jedno selo ima dvije pa i više osnovnih škola.²⁰

Za razliku od godina 1945. i 1946. kada su se školske zgrade izgrađivale odnosno obnavljale bez nekoga temeljitijeg plana obnove/izgradnje, godina 1947. predstavlja svojevrsan pomak po tom pitanju. Naime, zahvaljujući donošenju Petogodišnjega plana, dolazi do prijelaza na plansku izgradnju i obnovu velikoga broja školskih objekata.²¹

Petogodišnji plan donesen 1947. godine kroz svoj član 17²² precizno donosi ciljeve u prosvjetnom djelovanju. Među ostalim, tako se spominje „opće kulturno podizanje naroda, potpuno likvidiranje nepismenosti, obuhvaćanje obaveznim školovanjem svu djecu, proširivanje mreže ustanova za opću naobrazbu i mrežu kulturnih ustanova te ubrzati likvidaciju kulturne zaostalosti pojedinih narodnih republika“. Također, prema Planu, 5,9 milijardi dinara iz državnoga proračuna FNRJ-a bilo je namijenjeno školstvu, dok je od toga 3,1 milijarda bila namijenjena NR Hrvatskoj.²³

Nadalje, sukladno Petogodišnjemu planu, vlada NR Hrvatske “investicionim [je] kreditom od 75,000.000 dinara za izgradnju osnovnih škola omogućila, osiguravši osnovne građevne materijale, izgradnju i popravak velikog broja škola, pogotovo u krajevima, koji su u ratu najviše stradali.²⁴ No prilikom raspodjele sredstava dolazi do problema, jer okružni su i kotarski narodni odbori „rasjeckali kredite na veliki broj objekata.“²⁵ Kao posljedica takvoga načina odlučivanja dolazi do problema u dovršavanju započetih radova na predviđenim objektima.

Dakle, Petogodišnji plan Ministarstva prosvjete donosi zadaće povezane s izgradnjom školskih zgrada. Tako prema tom planu treba postojeći broj škola od 3454 povećati za 300 novih s 451 odjeljenjem, dok će unutar toga okvirnog plana prosvjetni odsjeci kotarskih, gradskih i oblasnih narodnih odbora izraditi svoj plan. Također, prema Planu se govori i o

²⁰ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 1, „Uvodna riječ“ Zagreb, 1946., str. 31.

²¹ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br. 7, „Izgradnja školskih zgrada u 1947. godini“, Zagreb, 1947., str. 394.

²² *Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947 – 1951.*, Tisak Jugoslavenskog tiskarskog poduzeća, Beograd 1949., str. 83.

²³ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 4. br. 3–4, „Prosvjetni problemi i školstvo u NR Hrvatskoj“, Zagreb, 1950., str. 135.

²⁴ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br. 7, „Izgradnja školskih zgrada u 1947. godini“, Zagreb, 1947., str. 395.

²⁵ *I s t o*, str. 395.

poboljšanju samoga pohađanja škole u vidu otvaranja novih školskih kuhinja, osobito u mjestima gdje školu pohađaju djeca iz jako udaljenih mjesta.²⁶

Međutim, izgradnja nove školske infrastrukture predviđena Planom tijekom 1950. nije polučila željene rezultate.²⁷ U prilog tomu idu podaci kako te godine na području Dalmacije (konkretnije, na području Zagore), 5459 djece nije moglo polaziti školu upravo zbog nepostojanja školske infrastrukture. Razlozi takvoga stanja kriju se u neuvjerljivoj činjenici „nedovoljnih kredita i teškoća nastalih većim preorijentiranjem investicija na osnovnu kapitalnu izgradnju“.²⁸

1. 1. 1. Unutrašnje uređenje škola; nastavna sredstva i pomagala

Budući da je tijekom rata došlo do spaljivanja mnogih škola, uništavanja školskoga namještaja kao i različitih školskih pomagala, pristupilo se procesu obnove devastiranih objekata već u posljednjim godinama rata, a naravno, samo koliko je bilo moguće u ratnim prilikama.²⁹ U skladu s time, tijekom poratnih godina mnogim školama nedostajale su prostorije za rad; negdje opet nisu odgovarale u potpunosti školskoj svrsi, dok su opet mnogim školama nedostajali kabineti, zbirke i knjižnice.³⁰

Lošu situaciju po pitanju nedostatka nastavnih sredstva u osnovnoj školi NR Hrvatske u školskoj 1945./1946. godini najbolje pokazuju sljedeći podaci: „nedostaje 2010 komada školskih ploča, 2571 komada računala, 4800 komada metarskih štapova, 3700 komada

²⁶ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god 2. br.7, „Petogodišnji plan i prosvjeta“, Zagreb, 1947., str. 391.

²⁷ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 4., br. 3–4, „Prosvjetni problemi i školstvo u NR Hrvatskoj“ Zagreb, 1950., str. 141.

²⁸ *Isto*, str. 141.

²⁹ Ogrizović, Mihajlo, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1981., str. 236.

³⁰ *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH, god. 1, br. 2, „Osvrt na uspjehe učenika koncem prvog polugodišta“, Zagreb, 1948., str. 38.

geometrijskih teka, 2854 zidnih karata Evrope, 2300 magneta“.³¹ Iz ovih podataka vidljivo je kako su škole oskudijevale u najosnovnijem školskom priboru. S obzirom na tako lošu situaciju po pitanju najosnovnijih nastavnih sredstava i pomagala, suviše je uopće i govoriti o nedostatku globusa, fizikalnim aparatima i slično.

S ciljem poboljšanja situacije po pitanju nabavke neophodnih predmeta za kvalitetno odvijanje nastavnog procesa, tijekom veljače 1947. godine održana je konferencija u Komitetu za škole i nauku u Beogradu „na kojoj je izrađen okvirni minimalni program kojim učilima treba snabdjeti osnovne škole do kraja 1949. godine“.³² Potonja konferencija predstavlja i svojevrsan napredak u samoj kvaliteti izvođenja nastavnog procesa u osnovnim školama kao i osnivanje (na inicijativu Ministarstva prosvjete³³) radionice za izradu namještaja, reljefa, karata, globusa i sprava za kabinete, tj. opremanje učionica najosnovnijim nastavnim sredstvima i pomagalicima.

³¹ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br. 5–6., „Problem proizvodnje učila“, Zagreb, 1947., str. 367.

³² *Isto*, str. 368.

³³ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 438.

1. 2. Izazovi, stručnost i uloga osnovnoškolskog nastavnog kadra

Pored organizacijskoga sređivanja sustava školovanja i izgradnje mreže škola, pozornost državnih vlasti neposredno se nakon oslobođenja usmjerila i na načine kojima bi se podigla kvaliteta nastave i odgoja. To je ovisilo o materijalnim uvjetima i broju učenika u razredu, ali u velikoj mjeri i o samim učiteljima i nastavnicima – o njihovoj stručnosti, pedagoškom znanju i zalaganju.³⁴

Zapravo, već tijekom rata velika zapreka razvoju prosvjetnoga života na oslobođenim teritoriju bila je nedostatan broj učitelja. Najrealniji prikaz problema nedostatka stručnoga učiteljskog kadra možemo isčitati preko časopisa „Narodna prosvjeta“ u kojoj se navodi: „[J]oš u ono vrijeme pravilno je shvatila naša narodna vlast da će i nakon oslobođenja u jačoj mjeri osjetiti pomanjkanje stručnog učiteljskog kadra, pa je još tada (1943. godine) donesena zdrava odluka da se od naše omladine iz borbe stvore naši novi učiteljski kadrovi, koji će moći da u novim poslijeratnim prilikama odgovore svojim zadacima. Iz tih razloga odgojen je još u borbi mladi učiteljski kadar preko učiteljskih kurseva posebno organiziranih za tu svrhu.“³⁵

Govoreći o učiteljskim tečajevima, vrlo važan zadatak pred prosvjetnim vlastima Narodne Republike Hrvatske u godini 1946. predstavlja upravo pitanje dopunskoga obrazovanja pomoćnih učitelja, tzv. kurzista.³⁶

Naime, s ciljem upotpunjavanja potreba broja učiteljskih stručnih kadrova, pristupilo se početkom 1946. godine otvaranju jednogodišnjih pedagoških tečajeva koje su polazili učenici sa najmanje četiri završena razreda gimnazije. Jednogodišnji tečaj završavao je polaganjem učiteljskoga diplomskog ispita, dok su se „eventualne manjkavosti u općem i stručnom obrazovanju kod tih učitelja nadoknađivale putem tečajeva za usavršavanje“.³⁷

Nadalje, za sve pomoćne učitelje koji nisu imali mogućnost polaska jednogodišnjeg pedagoškog tečaja postojala je mogućnost njihova povezivanja s najbližom učiteljskom

³⁴ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 440.

³⁵ *Narodna prosvjeta*, Organ Ministarstva prosvjete Narodne republike Hrvatske, god. 2. Br. 1–2, Zagreb, 1946. „Uvodna riječ“, str. 6.

³⁶ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1. br. 2, „Dopunsko školovanje pomoćnih učitelja“, Zagreb, 1946., str. 148.

³⁷ I s t o, str. 150.

školom u koju bi se prijavili na početku školske godine kao privatni učenici jednoga razreda učiteljske škole. Također, temelj odabira razreda predstavljala je dotadašnja školska sprema, pa prema tome svi oni učitelji koji su imali četiri ili više razreda gimnazije prijavljivali su se za one razrede učiteljske škole koji su odgovarali razredima gimnazije. Uz školsku spremu uzimala se u obzir i tzv. privatna sprema. Naime, ako se neki od učitelja „privatno pripremao, radio, čitao i sam je procijenio kako je spreman polagati privatni ispit za viši razred od onog u koji bi, s obzirom na završene razrede gimnazije mogao poći, to mu se omogućavalo“.³⁸

Svojevrsan oblik pomoći u radu učitelja pružala je i omladinska organizacija koja je djelovala u školama. Zadaća omladinske organizacije bilo je pružanje organizirane pomoći takvim učiteljima u vidu davanja informacija, uputa, određenih materijala i zadataka kao potpore u njihovu svakidašnjem radu.³⁹

Potkraj rujna 1946. godine izglasan je u Saboru Zakon o sedmogodišnjem obaveznom školovanju te su otvorene prve sedmogodišnje škole s novim nastavnim planom i programom, što je opet značilo daljnji korak u razvijanju školskog sustava.⁴⁰

Kao jedna od prepreka u organizaciji sedmogodišnjega obaveznog školovanja svakako prdstavlja pomanjkanje nastavnoga kadra. U neposrednim godinama nakon oslobođenja učiteljski kadar nije bio dovoljno stručno osposobljen kako bi u potpunosti mogao udovoljiti nastavnom programu viših razreda sedmogodišnje škole. Rješenje toga problema leži u učiteljskim školama. Prema tome, učiteljske škole trebale su postati „matične škole naših novih nastavničkih kadrova“.⁴¹

S druge strane, nova otvaranja sedmogodišnjih škola, daljnje školovanje učitelja, odlazak mladih učitelja na odsluženje vojnoga roka, umirovljenje i slične pojave, a uz to ogroman broj praznih odjeljenja u školama, često su zahtijevali neodgodivo premještanje nastavnika.⁴² Naime, 25., 26., i 28. kolovoza 1947. godine u Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske održano je Zemaljsko savjetovanje svih oblasnih i kotarskih (gradskih) pročelnika i referenata prosvjetnih odsjeka zaduženih za osnovne škole, na kojem se ukazalo na nerijetke

³⁸ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 2, svibanj 1946., „Dopunsko školovanje pomoćnih učitelja“, Zagreb, 1946. str. 152.

³⁹ I s t o, str. 154.

⁴⁰ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 427.

⁴¹ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 1., „Uvodna riječ“, Zagreb, 1946., str. 36.

⁴² *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br 7., „Osvrt na zemaljsko savjetovanje prosvjetnih povjerenika i referenata za osnovne škole“, Zagreb, 1947., str. 403.

slučajeve premještanja nastavnika zbog nepravilnoga odnosa pojedinih članova kotarskih narodnih odbora prema učiteljima, kao i zbog nepravilnoga shvaćanja uloge i zadaće učitelja.⁴³

I tijekom godine 1947. kao jedna od najvećih prepreka bržem razvoju školstva još uvijek ostaje nastavnički kadar. Takva situacija nedostatka nastavničkoga kadra primorala je Ministarstvo prosvjete povećati broj učiteljskih škola s 10 na 16, odnosno usmjeriti pažnju na to da se broj učenika u njima poveća. Prema statističkim podacima, godine 1947. u takvim školama ima 4362 učenika ili 216% više u odnosu na stanje prije rata. Prema povećanju postotka nastavnoga kadra jasno se može uvidjeti uspjeh pozitivne politike prema učiteljskim školama, no prema podacima kako na jednog učitelja još uvijek otpada od 61 do 96 učenika (prosječno 73 učenika),⁴⁴ a sukladno odredbama sedmogodišnjega školovanja, nedostatnost učiteljskoga kadra je još uvijek golema.

Unatoč radu u teškim uvjetima Vlada NR Hrvatske poduzela je niz mjera s ciljem popravljivanja položaja prosvjetnih radnika, napose učitelja na selu. Donošenjem „Uredbe o izjednačavanju plaća II. razreda skupoće s I.“⁴⁵, zatim brigom za unapređenje onih učitelja koji su zaostali u napredovanju u službi (tijekom školske 1946./1947. godine unaprijeđeno je 1 283 učitelja) te tako što su pojedini narodni odbori podijelili nagrade najboljim učiteljima vidljivi su minimalni pomaci u poboljšanju socijalanoga položaja nastavnika.⁴⁶

Nadalje, u travnju 1947. godine Narodna skupština FNRJ-a donijela je zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede, koji je predstavljao program prijelaza zemlje iz „agrarne zaostalosti i polukolonijalne ovisnosti o stranom kapitalu na nivo napredne industrijsko-agrarne zemlje sa socijalističkim društvenim sustavom i visokom proizvodnosti rada u privredi.“⁴⁷ Dakle, od 1947. prelazi se na tzv. operativno rukovođenje prosvjetnim institucijama u Republici, što podrazumijeva naredbodavnu ulogu Ministarstva⁴⁸, a pri čemu

⁴³ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br. 7., „Osvrt na zemaljsko savjetovanje prosvjetnih povjerenika i referenata za osnovne škole“, Zagreb, 1947., str. 405.

⁴⁴ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br. 3–4., „Ekspoze Saboru Narodne Republike Hrvatske prigodom budžetske rasprave za godinu 1947“, Zagreb, 1947., str. 134.

⁴⁵ s t o., str. 136.

⁴⁶ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br. 3–4., „Kako organizirati političko i stručno uzdizanje nastavnika“, Zagreb, 1947., str. 352–353.

⁴⁷ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 427.

⁴⁸ Spahnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 174.

je glavna uloga u sustavu institucije ona inspektora Ministarstva. Oni su u to vrijeme imali gotovo svemoćnu ulogu. Njihove kontrole obuhvaćale su sva područja školskoga života; u procjenjivanju situacija i osoba rijetko su uvažavali iskustva i primjedbe prosvjetnih kadrova s „terena“ dok su odluke koje su donosili imale izvršnu snagu.⁴⁹

Petogodišnji plan također navodi važnost stvaranja novih nastavnika pomoću čitava niza poduzetih mjera. Tako su, osim redovnog školovanja učitelja u učiteljskoj školi, otvoreni tečajevi i popravni razredi, koji su omogućavali brže stručno osposobljavanje nastavnika.⁵⁰

Također, Rezolucija III. Plenuma Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije kao jedan od zadataka navodi posvećivanje veće pažnje snabdijevanju i pravilnom nagrađivanju prosvjetnih radnika, s posebnim naglaskom na seoske učitelje. Isto tako, prema Rezoluciji, pažnju treba posvetiti čuvanju zdravlja, odnosno liječenju prosvjetnih radnika. Nadalje, kako se navodi u Rezoluciji, kotarski i mjesni odbori trebaju rješavati pitanja snabdijevanja učitelja na selu dok im mjesni odbori moraju osigurati besplatan stan i ogrjev. Državne vlasti trebaju primjenjivati zakonske propise koji omogućavaju nagrađivanje i ravnomjerno napredovanje u službi, dopuštajući premještaj u opravdanom slučaju.⁵¹

Problem nedostatka stručno osposobljenoga nastavnog kadra ocrtava se i u višim razredima sedmogodišnje škole. Tako su u školskoj 1949./1950. godini od ukupno 1548 nastavnika bila samo 462 s višom pedagoškom školom, 290 s učiteljskom školom, 323 izvanredna polaznika Više pedagoške škole, 298 s fakultetskom spremom ili visokom školom i 175 ostalih. S ciljem rješavanja tog problema uveden je izvanredni studij za učitelje, dok su iskusniji učitelji postavljeni za nastavnike viših razreda.⁵²

Dakle, s obzirom na povećanu potrebu za učiteljskim kadrovima, a pod utjecajem proširivanja mreža škola, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske donijelo je odluku da u 1950. godini učenici četvrtog razreda završe ubrzanim tečajem učiteljsku školu kako bi se u budućnosti bar minimalno zadovoljile potrebe u učiteljskim kadrovima. Tako je 1950. godine oko 900 završenih učenika četvrtoga razreda učiteljske škole polagalo učiteljski

⁴⁹Spehnyak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str., str. 175.

⁵⁰ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br 7., „Petogodišnji plan i prosvjeta“, Zagreb, 1947., str. 391.

⁵¹ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 5, br. 1–2, „Rezolucija III. Plenuma CK KP Jugoslavije o zadacima u školstvu“, str. 4.

⁵² *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 174.

ispit i spremalo se da 1. veljače 1950. godine stupi na učiteljsku dužnost. To je ujedno i druga generacija učitelja koja je učiteljsku školu započela i završila nakon završetka Drugoga svjetskog rata.⁵³

No, osim na brojčano pitanje kadrova, pažnju valja usmjeriti i na pojavu besperspektivnosti mnogih učitelja. Dakako, ovdje nije riječ o političkoj besperspektivnosti, već više o onoj profesionalnoj. Ta se profesionalna besperspektivnost očituje u znatnoj mjeri i u najrazličitijim formama. Primjerice, nepolaženje na gore mjesto iz sitnih i komotnih razloga; napuštanje poziva iz sličnih razloga, odnosno uzimanje različitih administrativnih pa često i pisarskih mjesta; sasvim formalno vršenje svoje dužnosti; „rušenje“ učenika iz nekih *a priori* postavljenih zahtjeva, a bez dovoljnog zalaganja da učenici taj materijal savladaju. Sigurno da jedan od preduvjeta prethodno spomenutom ponašanju nastavnika predstavlja posvećivanje premalo pažnje vlastitom pedagoškom obrazovanju i daljem usavršavanju u tom pogledu. Također, razmjena učiteljskih iskustava vrlo je slaba, dok na potrebu da se više pažnje posveti baš pitanjima pedagogije ukazuju i ocjene učenika.⁵⁴

Isto tako, izbjegavanje rada pojedinih nastavnika u struci bila je česta tema novinskih osvrti tijekom neposrednih godina nakon oslobođenja. Razlozi neprihvatanja učiteljske službe, između ostalog, temeljili su se i na nepriznavanju olakšica koje su trebale biti osigurane učiteljskom kadru, npr. pravo na besplatni smještaj, prehranu i ogrjev, povišice u plaći i napredovanje svake tri godine. Budući da se ta formalna prava nisu ostvarivala, prosvjetni su radnici tražili načine da se premjeste u gradove, osobito u Zagreb. Ta pojava oštro je napadana u novinama, gdje su navođena i imena učitelja koji su bili uporniji u svojim traženjima. Njihove molbe često su ironično interpretirane kao da „ne žele da službuju u provinciji, već da se bave naučnim radom u Zagrebu“.⁵⁵

Valja dodati i da su česte bile i situacije da su se iskusnijim učiteljima popunjavale nove sedmogodišnje škole ili da su ti učitelji odlazili na studij odnosno u inspektorsku službu, tako da je postotak mladih i manje iskusnih učitelja u osnovnim školama postajao sve

⁵³ *Školske novine*, polumjesečnik za učitelje, nastavnike i profesore, god. 1, br. 1, siječanj 1950., Zagreb, 1950., „Rezolucija III. plenuma CK KP Jugoslavije o zadacima u školstvu“, str. 1.

⁵⁴ *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH, god. 1, br. 2, „Govor predsjednika vlade dr. Vladimira Bakarića prosvjetnim radnicima Hrvatske“, Zagreb, 1948., str. 25.

⁵⁵ I s t o, str. 26.

veći. To se moralo odraziti i na kvalitetu rada tih škola.⁵⁶ Uvidjevši taj nedostatak, Ministarstvo prosvjete pristupilo je ozbiljnom posvećivanju pažnje stručnom i idejnom usavršavanju nastavnika. Takvom usavršavanju „pažnju trebaju posvetiti kako sami učitelji tako i prosvjetni organi, jer upravo bez stalne brige za stručno i idejno usavršavanje nemoguće je podići kvalitetu nastave u školama“. Nadalje, vlasti ističu kao osnovni zadatak tadašnje kadrovske politike u školi postizanje kod nastavnika da „svestrano vladaju predmetom koji predaju“. Nadalje, da bi se taj cilj mogao ostvariti, pojavljuje se potreba za potpunim oslobađanjem svih dužnosti nastavnika osim onih usmjerenih na nastavnikove školske obaveze, kao i izvjesne dužnosti u vezi s njegovim pozivom i društvenom ulogom.⁵⁷

1. 2. 1. Tijek nastanka i uloga učiteljskih sindikata

Krajem godine 1944. i početkom 1945. na svim područjima oslobođenog teritorija Hrvatske osnivaju se kotarska učiteljska udruženja. Udruženja su se odmah aktivirala i razmatrala materijalni položaj učitelja te njihovo aktivno sudjelovanje u izvanškolskom radu. Za relativno kratko vrijeme učiteljska udruženja uspjela su okupiti učitelje oslobođenoga teritorija, međusobno ih povezati i još više aktivirati u organizaciji i unapređivanju školstva i prosvjete. Također, Učiteljsko udruženje Hrvatske ušlo je u sastav jedinstvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije.⁵⁸

U Savez prosvjetnih radnika i namještenika Jugoslavije bili su učlanjeni učitelji, profesori i nastavnici svih vrsta kao i administrativno i pomoćno osoblje, dok su zemaljski

⁵⁶ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god 5, br. 1–2, „Rezolucija III. Plenuma CK KP Jugoslavije o zadacima u školstvu“ Zagreb, 1949., str. 4.

⁵⁷ *I s t o*, str. 5.

⁵⁸ Ogrizović, Mihajlo, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1981., str. 255.

odbori Saveza obuhvaćali sve ostale prosvjetne i kulturne djelatnike, slikare, glumce, glazbenike.⁵⁹

Težnja za osnivanjem sindikata, između ostalog, temelji se i na percipiranju sindikata u očima Komunističke partije kao svojevrsne „škole komunizma“, odnosno kao najpogodnijega sredstva za razvijanje sveobuhvatnoga prosvjetnog i odgojno-političkog rada među osnovnoškolskim učenicima, ali i ostalim stanovništvom NR Hrvatske.⁶⁰

1. 2. 2. Rad sindikata prosvjetnih radnika

Savez prosvjetnih radnika, Zemaljski odbor za Hrvatsku u Zagrebu, usmjerio se nakon završetka Drugoga svjetskog rata prema „ideološko-političkom uzdizanju svih, s posebnim naglaskom na prosvjetne radnike koji nisu prošli kroz oružanu borbu za oslobođenje“.⁶¹

Sastanci sindikalne grupe učitelja na razini pojedinih kotara održavali su se dva puta mjesečno, pritom definirajući probleme iz „teorijske pedagogije, praktična predavanja i pojedine didaktičko-metodičke probleme“. Također, njihova zadaća manifestirala se i kroz procjenu uspjeha, teškoća u radu svakoga pojedinog nastavnika, kao i ekonomsko-socijalne probleme i probleme radnih odnosa svakog pojedinca.⁶² Sindikat je organizirao skupštine, konferencije i kraće tečajeve. Nadalje, na savjetovanju prosvjetnih radnika 29. i 30. prosinca 1945. godine formirani su odsjeci, poput onih za političko-stručni rad, kulturno-masovni rad s omladinom, kulturno-umjetnički, fiskulturu, socijalno-zdravstveni i ekonomsko-zadružni sektor rada, s ciljem lakšega izvršavanja zadataka koji su se nalazili pred sindikatom.⁶³

⁵⁹ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 462.

⁶⁰ Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. – 1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 32.

⁶¹ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 462.

⁶² *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god 2., br. 5–6., „Sadržaj rada sindikalnih grupa“, Zagreb, 1947., str. 357.

⁶³ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 462.

U skladu s prethodno navedenim odjelima unutar sindikatske organizacije nastavnika, prema podacima časopisa *Pedagoški rad*⁶⁴, u jednoj od kotarskih podružnica učitelja provedena je sljedeća organizacija sindikalnih grupa: „Dnevni red sindikalne grupe u prvoj polovici mjeseca: (1) politička tema (ustav, izbori za sabor i slično) za diskusiju, (2) tema iz pedagoške teorije s diskusijom, (3) razno: a) rezultati, teškoće i nedostaci u radu na narodnom prosvjećivanju svakog pojedinog člana grupe; b) ekonomsko-socijalni problemi i problemi radnih odnosa svakog pojedinog člana grupe.“⁶⁵ U pozitivne karakteristike sindikalnih grupa svakako možemo ubrojiti što se tijekom praktičnih predavanja nastojalo upoznati nastavnike s metodičkim postupkom, čime bi se uklonila svojevrsna zbrka u korištenju metodičkih postupaka. Također, analiza nastavnoga plana i programa kao i kritički osvrt na nastavni plan i program predstavljaju jedan segment plana rada sindikalnih grupa nastavnika.⁶⁶

1. 2. 3. Značaj nastavnika u rješavanju problema u mjestu zaposlenja

Kao što je već spomenuto, položaj prosvjetnih radnika prvih godina poslije oslobođenja bio je veoma otežan zbog njihove opterećenosti vrlo velikim brojem sati provedenih u školi, sudjelovanjem u različitim tečajevima za smanjivanje nepismenosti stanovništva, kao i opsežnim radom na narodnom prosvjećivanju. No, zadaća učitelji manifestirala se i u pružanju pomoći administraciji narodnih odbora i seljačkih radnih zadruga, sudjelovanju u različitim popisima, u otkupu poljoprivrednih proizvoda i u svim političkim akcijama u selu.⁶⁷

⁶⁴ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god 2., br. 5–6., „Sadržaj rada sindikalnih grupa“, Zagreb, 1947., str. 358.

⁶⁵ I s t o, str. 359.

⁶⁶ I s t o, str. 360.

⁶⁷ *Narodna prosvjeta*, Organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, god. 2., br. 4. Zagreb, 1946., str. 1–2.

S obzirom na tijek rada i sve nepogodnosti koje neminovno proizlaze iz vojnih akcija, tijekom pljačkanja i uništenja mnogih školskih zgrada propale su i arhive, a samim time i školske spomenice. Na taj način nestale su povećane količine pisanoga materijala koji su učitelji godinama skupljali. Ako se krene od shvaćanja kako spomenica treba biti povijest škole, a prema ukorijenjenome mišljenju, ujedno i povijest manjeg mjesta, najčešće ruralnoga područja, potreba za njezinom obnovom nameće se kao imperativ. Ključnu ulogu u tom projektu imaju upravo nastavnici. Njihova se zadaća manifestira na prikupljanju podataka od starijih ljudi u selu o tome kad je škola osnovana i kako (tko ju je osnovao, na koji način), kada je podignuta školska zgrada, je li nadograđivana, koji su sve učitelji službovali, koji su istaknuti ljudi polazili tu školu. Ujedno se mogu unijeti najvažniji događaji iz života sela, odnosno događaji od iznimne važnosti za razvoj sela i okolice. Nadalje, politička implementacija u proces nastajanja spomenice vidljiva je iz zahtjeva prema kojem se najvažniji dio spomenice treba odnositi na materijale iz kojih će biti vidljivo što su mjesto i okolica proživjeli za vrijeme okupacije i Narodno-oslobodilačke borbe. U školama gdje su sačuvane stare školske spomenice, a u njih su neki učenici unosili tijekom okupacije sadržaj koji je stran narodnim shvaćanjim i odiše fašističkim duhom, treba se u posebnom članku u samoj spomenici kritički osvrnuti na taj sadržaj kao i na okolnosti i ličnosti u vezi s tim piscem.⁶⁸

Dakle, s obzirom na višestruke zadatke koji su bili dodjeljeni nastavnicima, kao rezultat nedostatka slobodnoga vremena nastavnici nisu mogli dovoljno pažnje usmjeravati na nastavnički rad, tj. na vlastito usavršavanje.

⁶⁸ *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH, god. 1, br. 3, "Upute za obnovu i rekonstrukciju spomenica u osnovnim školama", Zagreb, 1948., str. 71–72.

II. Promjene i problemi u osnovnoškolskim nastavnim planovima i programima

Opća obrazovna struktura stanovništva bitan je pokazatelj razvijenosti jedne zemlje u kojem se odražava dostignuti stupanj ukupnoga gospodarskog i društvenog razvitka, dok su pozitivna nastojanja prosvjetne politike od 19. pa sve do sredine 20. stoljeća usmjerena na opismenjivanje cjelokupnoga stanovništva kroz zakonima propisano obavezno školovanje.⁶⁹

Tijekom razdoblja od 1945. pa sve do 1947. godine zaokupljenost Ministarstva prosvjete temeljila se na najnužnijim poslovima u organizacijskome sređivanju školskih problema, poput sastavljanja nastavnih planova i programa.⁷⁰ Nadalje, za školska je pitanja bila zadužena Komisija za škole kao savjetodavni partijski organ u oblasti školstva, formirana tijekom sjednice Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 30. lipnja 1945. godine. Potonja komisija svoju djelatnost uglavnom je temeljila na određivanju idejno-političkog sadržaja nastave, kao i nadzorom nad nastavnim programima.⁷¹

S druge strane, Ministarstvo prosvjete imalo je slab uvid u neposrednu problematiku na terenu, dok su prosvjetni odjeli i škole u dobroj mjeri bili prepušteni sami sebi. Unatoč tomu što se na državnoj razini prosvjeti i obrazovanju pridavao veliki značaj, ista situacija nije bila karakteristična za lokalne vlasti i njihova tijela zadužena za školstvo. Naime, čini se kako problemi obrazovanja u tom razdoblju nisu predstavljali prioritet vladajućem aparatu.⁷² U prilog tomu ide i nedovoljna pažnja posvećena formiranju osnovnoškolskih nastavnih planova i programa. Naime, u osnovnim školama radilo se, nakon oslobođenja, na temelju „Nastavnoga plana i programa ZAVNOH-a“ donesenoga 25. rujna 1944. godine.⁷³ Nastavni program bio je okvirnoga karaktera i pojedini prosvjetni odjeli mogli su ga prilagođavati prema posebnim prilikama oslobođenoga područja. U nastavnome planu bili su zastupljeni

⁶⁹ Škalamera Gaćina, Sonja, „Dinamika razvoja osnovnih i srednjih škola u Hrvatskoj od 1900. do 1940.“, *Anali za povijest odgoja*, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2004.

⁷⁰ Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945.-1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 57.

⁷¹ Isto, str. 34.

⁷² Isto, str. 57.

⁷³ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 437.; *Narodna prosvjeta*, Zagreb, 1946., br. 1–2, str. 36.

ovi nastavni predmeti: „Početna stvarna nastava, Hrvatski ili srpski jezik, Račun, Zemljopis, Narodno gospodarstvo, Povijest, Crtanje, Pjevanje, Tjelesni odgoj i Vjeronauk.“⁷⁴

S obzirom na zastarjeli plan i program, ali i nedovoljnu angažiranost nastavnika, nepoznavanje i neupotrebljavanje nastavnoga plana i programa predstavlja učestalu pojavu u prvim poratnim godinama. Naime, prema podacima časopisa *Pedagoški rad* mnogi nastavnici tijekom nastavnoga procesa radili su „iz glave, dok s druge strane postoje primjeri nastavnika koji se služe nastavnim programom, ali samo djelomično“.⁷⁵ Kao posljedica takvoga načina u pristupu nastavi pojedinih učitelja proizlazi neuspješna realizacija godišnjega rasporeda nastavnoga gradiva, odnosno necjelovito savladavanje nastavnoga programa.

Nadalje, promjena oblika nastavnoga rada u odnosu na predratne godine vidljiva je početkom 1946. godine, točnije u siječnju, izdavanjem „Privremenog nastavnog plana i programa za osnovne škole“ Ministarstva prosvjete izrađena prema „Okvirnom nastavnom planu i programu“ Ministarstva prosvjete Federativne Narodne Republike Jugoslavije“ od 29. rujna 1945. godine; potonji plan uključivao je tri varijante: normalni, minimalni i nastavni plan manjinske škole.⁷⁶ Nekoliko mjeseci kasnije, 21. kolovoza 1946., objavljene su „Izmjene i dopune nastavnog plana i programa za školsku 1946./1947. godinu.“⁷⁷ Izmjene i dopune nastavnoga programa nastaju kao rezultat promjene same strukture osnovnoškolskoga obrazovanja.

Naime, u jesen 1946. osnovne škole sa četiri razreda prestale su biti jedine ustanove obaveznog školovanja, budući da je 30. listopada 1946. godine prihvaćen u Saboru Narodne Republike Hrvatske „Zakon o obaveznom sedmogodišnjem školovanju“.⁷⁸ Tim zakonom počelo je postepeno uvođenje sedmogodišnjega obaveznog školovanja spajanjem 34 osnovne

⁷⁴Ogrizović, Mihajlo, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1981., str. 256.

⁷⁵ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god 2., br. 3–4, „Nastava i stručni nadzor škole“, Zagreb, 1947., str. 339.

⁷⁶ *Narodna prosvjeta*, Organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, god. 2, br. 1–2, Zagreb, 1946., str. 36.

⁷⁷ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 438.; *Narodna prosvjeta*, Organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, god. 2, br. 8–9, Zagreb, 1946., str. 38.

⁷⁸ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 438.

škole (četverogodišnje) s nižim razredima gimnazija.⁷⁹ Također, sedmogodišnja škola u praksi ostvarivala se na dva načina: postupnim prerastanjem četverogodišnjih škola u sedmogodišnje škole i transformiranjem nižih gimnazija u trogodišnje te njihovim spajanjem s četverogodišnjim školama u sedmogodišnje. Ovaj drugi način izazivao je dosta nezadovoljstva i otpora u gradovima. Naime, građani su ukidanje niže gimnazije doživljavali kao regresiju jer je nastavak školovanja nakon sedmogodišnje škole bio ograničen.⁸⁰

Ključno pitanje koje se postavljalo paralelno sa donošenjem Zakona o obaveznom sedmogodišnjem školovanju odnosilo se na izbor nastavnoga plana, odnosno na izbor i strukturu programa koji bi najbolje odgovarao potrebama sedmogodišnjih škola. Samim time došlo se do zaključka kako u prva četiri razreda ostaje u potpunosti nastavni plan i program dotadašnjih osnovnih škola, a u ostala tri razreda nastavni program nižih razreda gimnazije. Također, na samom početku ističe se potreba za izvjesnim preinakama obaju programa, posebno u pogledu zaokruženosti i povezivanja nastavne građe.⁸¹

Nastava koja je određena nastavnim planom i programom tijekom školske 1946./1947. godine razvijala se različito u pojedinim školama. O načinu rada, kao i o rezultatima uspjeha u radu, o kvantiteti i kvaliteti učenikova znanja odlučivali su mnogobrojni uvjeti rada: stručno znanje nastavnika, njegova metodičnost, veza škole i roditelja, odnos učenika prema školi te suradnja i pomoć omladinske organizacije.⁸² No s obzirom na prethodnu godinu, uvjeti za pravilnije odvijanje nastavnoga procesa jasno su vidljivi.

Ostvarivanje nastavnoga plan i programa u djelo ovisilo je o nastavniku i njegovoj sposobnosti da organizira rad svoga razreda. Upravo iz „izopčavanja i upropaštavanja loša nastavnika“ nastavnoga plan i programa proizlazi razlika u sadržaju rada pojedinih škola, pa čak i pojedinih razreda u istoj školi.⁸³

Dakle, u neposrednom razdoblju nakon donošenja Zakona o obaveznom sedmogodišnjem školovanju peti razredi sedmogodišnjih škola radili su po nepromijenjenome nastavnom planu i programu za 1. razred gimnazije, ali je već početkom školske 1947./1948.

⁷⁹ *Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 174.

⁸⁰ Munjiza, Emerik, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Grafika, Osijek, 2009., str. 57

⁸¹ Pedagoški rad, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br., 1, svibanj 1946. „Uvodna riječ“, str. 34.,

⁸² Pedagoški rad, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2., br. 3–4, „Nastava i stručni nadzor škole“, Zagreb, 1946., str. 337.

⁸³ I s t o, str. 338.

godine donesen novi „Nastavni plan i program za gimnazije i sedmogodišnje škole“ te konačno 18. kolovoza 1948. godine „Nastavni plan i program za više razrede sedmogodišnjih škola i nižih gimnazija“.⁸⁴

Potom na Saveznoj konferenciji o osnovnom školstvu u Beogradu od 10. do 15. siječnja 1948. godine, koju je sazvao Komitet za škole i nauku, jedan od problema o kojem se raspravljalo bili su i nastavni planovi i programi. Jedan od zaključaka odnosio se na shvaćanje „da bi nastavni planovi i programi svrsishodno služili odgoju i obrazovanju naše djece, moraju odgovarati političkom i društvenom uređenju nove Jugoslavije te se moraju mijenjati zajedno s razvitkom našeg društva“.⁸⁵

Rezultat Savezne konferencije o osnovnome školstvu u Beogradu tijekom siječnja 1948. godine manifestira se u donošenju novoga „Saveznog okvirnog plana i programa“ i na osnovu njega Republičkoga (normalnoga i skraćenoga), koji je u Hrvatskoj stupio na snagu od školske 1948./1949.godine. U novom planu nalazi se i Ručni rad kao predmet, a uz račun je posebno uvrštena i geometrija, dok su programu dodana opširna objašnjenja.⁸⁶

Organizacija prethodno spomenutog Ručnog rada, kao novina koja se počela uvoditi u osnovne škole, temeljila se na različitim programima rada za dječake i djevojčice. Tako se s djevojčicama izvodio ženski ručni rad u vidu krojenja, šivanja, kačkanja i slično, dok su dječaci imali obradu pruća i obradu drveta. Kasnije se u dijelu osnovnih škola prakticira povezivanje Ručnog rada s ostalim predmetima, s naglaskom na prirodne znanosti. Tako se u nastavi Ručnog rada u školskim radionicama počinju izrađivati nastavna i radna sredstva za nastavu Fizike, Kemije, Biologije i Zemljopisa.⁸⁷

Pitanje programa tijesno je povezano s pitanjem udžbenika, jer pomoću njih treba se postići ostvarenje programa. Osim nedovoljnoga broja udžbenika, postojao je niz problema povezan s postojećim udžbenicima, osobito prevedenim, prije svega iz područja društvenih

⁸⁴ Pedagoški rad, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 2. br. 3–4, str. Zagreb, 1947.str. 135.

⁸⁵ Pedagoški rad, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 3, br. 1–2, „Tok i rezultati prve Savezne konferencije o osnovnom školstvu u Beogradu od 10 do 15. siječnja 1948.“, Zagreb, 1948., str. 1.

⁸⁶ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 438.

⁸⁷ Malinar, Josip, „Nastava tehničkog odgoja (tehničke kulture) u osnovnim školama u Hrvatskoj tijekom proteklih pola stoljeća“, *Anali za povijest odgoja*, vol. 5, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2006., str. 93.–114., na str. 94.

znanosti. Nadalje, mnogi prevedeni udžbenici, prema tadašnjem mišljenju struke, ili „ne tretiraju našu nacionalnu historiju, ili je tretiraju nenaučno i s podcjenjivanjem“.⁸⁸

Također, problem za savezne prosvjetne vlasti predstavljale su i razlike u obrazovnim sustavima i nastavnim planovima i programima. Te su se razlike očitovale primjerice u broju sati namijenjenih pojedinim predmetima, u predmetima koji su se poučavali u nekim republikama, za razliku od drugih u kojima nisu, kao i sadržajnim razlikama prilikom obrade pojedine teme.⁸⁹

Naravno, od samoga početka postojala je težnja da za cijelu zemlju treba utvrditi jedinstvenu organizacijsku shemu za cjelokupan sustav općega obrazovanja, kao i jedinstven temelj u izgradnji nastavnih planova i programa.⁹⁰

Dakle, unatoč tomu što je u strukturi nastavnih planova i programa vidljiv napredak, oni su ipak ostali preopširni, tako da se u školama posvećivalo premalo pažnje odgoju u njegovoj širini. Samim time, „borba za idejnost, planiranje i kvalitetu nastave, takmičenje i forsirano učenje“ davali su glavno obilježje nastavi, dok je s druge strane centraliziran sustav umnogome sputavao nastavnike i učenike.⁹¹

Nadalje, ključan događaj reforme školstva označio je Treći plenum CK-a KPJ-a u prosincu 1949. godine o pitanjima školstva i prosvjete, odnosno Četvrti plenum CK-a KP-a Hrvatske koji je zasjedao 17. travnja 1950. u Zagrebu.⁹² Plenum se, između ostalog, izjasnio za deetatizaciju školstva, samoupravljanje i postupno uvođenje osmogodišnjega školstva.⁹³ Ali s druge strane, zaključci Plenuma ocrtavaju se i u određenome stupnju kritičnosti spram opširnosti nastavnih planova i programa „koji sputavaju inicijativu nastavnika i učenika“.⁹⁴

Unatoč tomu što je Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije donio odluku o uvođenju osmogodišnjega obaveznog školovanja potkraj 1940-ih, činjenica je kako u svim

⁸⁸ Pedagoški rad, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 5, br. 1–2, „Rezolucija III. Plenuma CK KP Jugoslavije o zadacima u školstvu“, Zagreb, 1949., str. 5.

⁸⁹ Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. – 1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 73.

⁹⁰ Isto, str. 74.

⁹¹ Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 175.

⁹² *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 4, br. 5–6, „O daljnjem razvoju našeg školskog sistema“, Zagreb, 1950., str. 257.

⁹³ Zanimović, Mate, *Opća povijest pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 321.

⁹⁴ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 475.

dijelovima Jugoslavije, uključujući i NR Hrvatsku, nije bilo u potpunosti realizirano ni sedmogodišnje obavezno školovanje, uvedeno nekoliko godina ranije. Nadalje, pojedine su republike s obzirom na materijalne mogućnosti, kao i dostupne ljudske kapacitete, u ostvarivanje osmogodišnje školske obaveze krenule različitim tempom. To je opet imalo kao posljedicu pojavu republičkih nastavnih planova i programa, čije su se međusobne različitosti odnosno nepodudarnosti više očitovale tijekom 1950-ih godina, nego što je to bio slučaj 1940-ih.⁹⁵

Dakle, do značajnijih promjena dolazi početkom pedesetih godina, koje karakterizira decentralizacija i demokratizacija uprave, kao i osnivanje Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu sastavljenoga od predstavnika vlasti, građana i prosvjetnih radnika.⁹⁶ Također, tijekom reorganizacije Vlade NR Hrvatske u travnju 1951. godine došlo je i do reorganizacije upravljanja prosvjetom, kulturom i znanostima, dok je predsjednikom Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu imenovan dr. Miloš Žanko.⁹⁷

Daljnji proces decentralizacije nastavljen je donošenjem „Zakona o narodnim školama” prihvaćenoga u Saboru NR Hrvatske 26. studenog 1951. godine.⁹⁸ Tim zakonom poticalo se širenje osmogodišnjega obaveznog školovanja u NR Hrvatskoj, a samim time u novim nastavnim planovima i programima primijenjene su nove koncepcije, napose težnja za politehničkim karakterom općeg obrazovanja.⁹⁹ Naime, povezivanjem gradiva s praksom društvenoga života učenici stječu politehnički vidokrug, kod njih se odgaja pozitivan odnos prema društvenoj praksi, njezinim potrebama i zahtjevima.¹⁰⁰ Ali također je i vidljivo kako se u nastavnim planovima inzistalo na ideološkim načelima, pa tako „kroz Povijest i Zemljopis nastavnik valja težiti ne samo da đak upozna prošlost i lice zemlje, već da kroz izučavanje i upoznavanje zemlje i prošlosti razvije jugoslavenski socijalistički patriotizam“.¹⁰¹

Važan čimbenik u poboljšanju kvaliteta osnovnih škola svakako predstavljaju školske inspekcije koje su izvršavali stručni inspektori, najčešće kotarski i okružni referenti i referenti

⁹⁵ Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. – 1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 77.

⁹⁶ Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 175.

⁹⁷ Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. – 1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 73.

⁹⁸ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zvor, Zagreb, 1958., str. 476.

⁹⁹ *Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960., str. 175.

¹⁰⁰ Lukaš, Mirko; Munjiza, Emerik, *Pedagoška hrestomatija*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2010. str. 266.

¹⁰¹ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 4, br. 3–4. (ožujak – travanj), 1950., „Prosvjetni problemi i školstvo u NR Hrvatskoj”, str. 143.

Ministarstva prosvjete. Glavni smjerovi od kojih je bio zamišljen taj rad temeljili su se na samoj kontroli rada učitelja, ali također i na stručnoj pomoći nastavnica, kao i možda najvažnijem smjeru – prikupljanju u korištenju iskustava različitih nastavnika tijekom nastavnoga procesa.¹⁰²

Jedan od glavnih uzroka slabe kvalitete znanja, a koji proizlazi između ostalog i kao posljedica neadekvatno opimljenih nastavnih planova i programa, predstavlja tzv. bezidejnost u nastavi. Taj je problem bio „vidljiv kod učenika u prirodnim naukama, koje daju mnoštvo suhih podataka, kad ih se upoznaje s pojavama, tako da se one slažu u svijet učenika svaka posebno, a ne upućuje ih se na tim konkretnim primjerima i pojavama, da svijet nije slučajan skup izoliranih predmeta i pojava, već da te pojave međusobno ovise jedna o drugoj“, pritom stavljajući naglasak na uzročno-posljedičnu vezu.“¹⁰³

Dakle, sređivanje nastavnih planova i programa postavljanjem realnih i ostvarivih zahtjeva u znanju i školskom vremenu predstavlja značajan pothvat Ministarstva prosvjete, dok je s druge strane ostvarenje jedinstvenoga principa izrade nastavnih planova i programa, odnosno usklađivanje nastavnih planova i programa na razini svih republika SFRJ-a, unatoč usporenom tempu, donekle postignuto tek krajem 1950-ih godina.

¹⁰² *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god 2., br. 3–4, „Stručni nadzor škola“, str. 343.

¹⁰³ *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH, god. 1, br. 2, „Osvrt na uspjehe učenika koncem prvog polugodišta“, Zagreb, 1948., str. 39.

III. Prosvjetna politika komunističke vlasti NR Hrvatske prema religiji – pitanje vjeronauka u školama

Održavanje nastave vjeronauka u svjetovnim školama u Narodnoj Republici Hrvatskoj predstavljalo je jedno od najvažnijih pitanja odnosa Katoličke crkve i državnih vlasti. Početak prosvjetne politike komunističkih vlasti u vidu ideološke suprostavljenosti prema crkvenim vlastima ocrta se već tijekom Drugoga svjetskog rata.

Naime, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske na svom 3. zasjedanju 8. i 9. svibnja 1944. godine u Topuskome donijelo je odluku da vjeronauk u pučkim školama bude zastupljen kao izborni predmet, i to jedan sat tjedno, dok ga predavati mogu samo oni vjeroučitelji koji se nisu ogriješili o narodnu vlast.¹⁰⁴ Isto tako, određeno je da nastava započinje molitvom „Očenaš“ te se „priznaje svetkovanje nedjelje i zapovijedanih blagdana, dok u školama ostaje križ na počasnim mjestima“.¹⁰⁵ Dakle, vjerska nastava u tome razdoblju bila je dopuštena te se ona odvijala samo u školskim prostorima, budući da su se prosvjetni organi suprotstavljali odlasku djece na vjeronauk u crkve.¹⁰⁶

Potom je izrada godišnjih planova i programa nastave vjeronauka bila u rukama Komisije za vjerske odnose, koja je radila na zahtjev Ministarstva prosvjete, a na temelju prijedloga svih vjerskih zajednica.¹⁰⁷

Usporedimo li položaj vjeroučitelja i ostalih učitelja u vidu provedbe nastavnoga plana i programa, možemo uočiti nekoliko razlika. Naime, jedna od zadaća upravitelja škole bilo je, osim dogovaranja plana i programa s vjeroučiteljem, redovito praćenje vjerskih nastavnih sadržaja, kao i sam način izlaganja vjeroučitelja. Takvi oblici zadaća upravitelja škola proizlazili su iz težnje vlasti za smanjivanjem utjecaja vjeroučitelja.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Trogrlić, Stipan, „Katolički vjeronauk u istarskim školama – od potiskivanja do izbacivanja (1945. – 1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., Zagreb, 2011., str. 53–71., na str. 54.

¹⁰⁵ Akmadža, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj, 1945. – 1950.*, Despot infinitus, Zagreb–Slavonski Brod, 2013., str. 104.

¹⁰⁶ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 189.

¹⁰⁷ Tako je za katolički vjeronauk Ministarstvo 1945. odobrilo za prvi razred „Slikovnicu kršćanskoga odgoja“; drugom razredu bio je namijenjen „Mali kršćanski nauk“, a trećem i četvrtom razredu „Srednji kršćanski odgoj“ – u: Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 190.

¹⁰⁸ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 192.

Budući da je komunistička vlast Crkvu doživljavala kao opasnoga neprijatelja,¹⁰⁹ kao na saveznika u slabljenju crkvenih utjecaja komunistička vlast je računala na već spomenute upravitelje škola, ali i ostale učitelje. No s vremenom se počinje pojavljivati svojevrsna „pasivnost“ upravitelja škola prema vjeroučiteljima. Tako je na jednom od savjetovanja inspektor Ministarstva upozorio na ulogu upravitelja škole u održavanju vjerske nastave ističući: „[I]ma niz slučajeva, da se upravitelji škole odnose prema radu vjeroučitelja neodlučno i oportunistički, tražeći neko kompromisno rješenje u pogledu održavanja vjerske nastave. Onaj upravitelj koji se nije potpuno obračunao s misticizmom i idealizmom i koji nije pripravan da se za to uvjerenje bori, ne može vršiti pravilno svoju upraviteljsku dužnost te uslijed toga dolazi do konfuzije koja se osjeća u čitavom njihovom djelovanju.“¹¹⁰

Naime, već u veljači 1945. godine Povjerenstvo za prosvjetu Nacionalnoga komiteta oslobođenja Jugoslavije izdalo je odredbu po kojoj se vjeronauk može poučavati u školama, ali samo kao fakultativni predmet „sve dotle dok ne bude drukčije rešeno“.¹¹¹ Prema istoj odredbi vjeronauk mogu predavati samo oni vjeroučitelji čije ponašanje nije bilo suprotno ciljevima Narodnooslobodilačkog pokreta.¹¹²

O problemu vjeronauka u državnim školama raspravljali su i biskupi na Biskupskoj konferenciji u rujnu 1945. godine.¹¹³ Pastirsko pismo iz rujna 1945., u kojem su, između ostaloga, iznesena negativna iskustva Crkve s novom vlašću neposredno po završetku rata, dotaknulo se i pitanja školskoga vjeronauka navodeći kako je „na odgojnom području zadan Katoličkoj crkvi čitav niz udaraca... u svim je školama vjeronaučna obuka proglašena neobvezatnom, tako da se onaj, koji hoće vjersku pouku mora za to prijaviti“. Nadalje, Pastirsko pismo donosi „kako sa ponosom ističemo da su katolički roditelji plebiscitarno glasovali za vjeronaučnu obuku u svim školama, gdje su bili pitani“.¹¹⁴

Na progovore iznesene protiv nove politike vlasti po pitanju vjeronauka u školama Vladimir Bakarić se osvrnuo u svom govoru na zasjedanju ZAVNOH-a u Zagrebu krajem

¹⁰⁹ Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 254.

¹¹⁰ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 193.

¹¹¹ Trogrlić, Stipan, „Katolički vjeronauk u istarskim školama – od potiskivanja do izbacivanja (1945. – 1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., Zagreb, 2011., str. 53–71., na str. 54.

¹¹² I s t o , str. 54.

¹¹³ Akmadža, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj, 1945. – 1950.*, Despot infinitus, Zagreb–Slavonski Brod, 2013., str. 108.

¹¹⁴ Trogrlić, Stipan, „Katolički vjeronauk u istarskim školama – od potiskivanja do izbacivanja (1945. – 1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., Zagreb, 2011., str. 53–71., na str. 54.

srpnja 1945. godine, pritom kazavši kako vjeronauk nije ugrožen, ali s druge strane da pojedince iz svojih redova koji ugrožavaju vjeronauk treba ispitati.¹¹⁵

Na crkveno-državne odnose utjecalo je i donošenje Ustava FNRJ-a 1946. godine. Najvažnija odredba novoga Ustava bila je ona o odvajanju Crkve od države i odvajanju škole od Crkve.¹¹⁶ Tijekom procesa donošenja Ustava o pitanju vjeronauka raspravljao je i predsjednik Komisije za vjerske poslove mons. Rittig,¹¹⁷ pritom predlažući da se u Ustav unese stavka poput: „[V]jerska nastava je u školama i drugim zavodima fakultativna prema vjeroispovjesti učenika i želji njegovih roditelja, a poslije navršene četrnaeste godine prema njegovom vlastitom opredjeljenju“ kao i „vjeronaučne knjige štampaju se u sporazumu crkvenih i državnih vlasti, dok vjeroučitelji primaju plaću od države“.¹¹⁸ Potonji prijedlozi mons. Rittiga nisu prihvaćeni, jer „nisu na vrijeme podneseni“.¹¹⁹

Također, nepovoljne prilike za samo održavanje nastave vjeronauka u školama, predstavljalo je Uputstvo Ministarstva prosvjete NR Hrvatske od 2. studenoga 1948. godine, prema kojemu, „nastava vjeronauka može se održavati samo peti ili šesti sat, izostanci se nigdje ne evidentiraju, satovi vjeronauka ne upisuju se u dnevnik rada nego u posebnu bilježnicu, a ocjene iz vjeronauka ne upisuju se ni u imenik učenika niti u svjedodžbe“.¹²⁰ Takav način nastave Vjeronauka povlačio je sa sobom mogućnost sprečavanja održavanja nastave od strane mnogih nastavnika i to „ranijim završavanjem nastave i pozivanjem učenika na izvanškolske aktivnosti u vrijeme njegova održavanja“.¹²¹

Nadalje, početkom 1952. godine na sastanku članova Sekretarijata CK-a KPJ-a, članova Politbiroa CK-a KP-a Slovenije i Hrvatske, pažnja se usmjerava na težnju za

¹¹⁵ Akmadža, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj, 1945. – 1950.*, Despot infinitus, Zagreb-Slavonski Brod 2013., str. 106.

¹¹⁶ Akmadža, Miroslav, „Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine“, *Croatica Christiana Periodica*, br. 52, Zagreb, 2003., str. 171.–202., na str. 180.; Članak 26. Ustava NRH: „Crkva je odvojena od države. Vjerske zajednice, čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim vjerskim poslovima i u vršenju vjerskih obreda“ u: Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 188., bilješka 54.

¹¹⁷ O Svetozaru Rittigu vidi više u: Akmadža, Miroslav, „Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi Hrvatske“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, god. 15, br. 1, Osijek, 2008., str. 101–116.

¹¹⁸ Akmadža, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj, 1945. – 1950.*, Despot infinitus, Zagreb-Slavonski Brod, 2013., str. 109.

¹¹⁹ I s t o, str. 109.

¹²⁰ Trogrlić, Stipan, „Katolički vjeronauk u istarskim školama – od potiskivanja do izbacivanja (1945.-1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., Zagreb, 2011., str. 53-71., na str. 69.-70.

¹²¹ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 119.

potpunim izbacivanjem vjeronauka iz državnih škola.¹²² Sukladno tim težnjama, Savjet za prosvjetu i kulturu Vlade NR Hrvatske kao najviši prosvjetni organ u Hrvatskoj krajem je siječnja 1952. donio odluku kojom prestaje poučavanje vjeronauka u školama.¹²³ Naime, tom naredbom „ukida se podučavanje vjeronauka u svim školama, zabranjuje se podučavanje privatnim sakupljanjem djece; objavljuje da svako dijete mora osmogodišnje školovanje vršiti na državnim školama“.¹²⁴ Uputstvom ministra prosvjete kojim se ukida vjeronauk u školama, zabranjeno je svako organizirano odgojno-obrazovno djelovanje svećenika u župnim stanovima ili privatnim prostorijama te je na taj način stvoren prostor za represivne mjere i protiv župnog vjeronauka.¹²⁵

Dakle, temeljem odluke Savjeta za prosvjetu i kulturu Vlade NR Hrvatske dolazi do trenutka u kojem se primiče kraju razdoblje tijekom kojega je vlast dopuštanjem slobodnoga odvijanja nastave vjeronauka u školama, a temeljem Ustava iz 1946. godine, poštivala vjerske slobode svih građana.

¹²² Akmadža, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj, 1945. – 1950.*, Despot infinitus, Zagreb–Slavonski Brod 2013., str. 115.

¹²³ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945. – 1952.*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 197.

¹²⁴ Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice 1943. – 1955.*, C. A. S. H., Pula, 2001., str. 288.

¹²⁵ Trogrlić, Stipan, „Katolički vjeronauk u istarskim školama – od potiskivanja do izbacivanja (1945. – 1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., Zagreb, 2011., str. 53–71., na str. 69–70.

IV. Politizacija škole

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, odnosno njegova tijela zadužena za kulturu, znanost i prosvjetu predstavljala su ishodišno mjesto donošenja odlučujućih strateških odluka u prosvjeti, znanosti i kulturi.¹²⁶

Za provođenje „revolucije u kulturi“ uspostavljen je razgranat – ali pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog autoriteta u prosvjeti i kulturi toga vremena, Agitpropa Centralnoga komiteta KPH, odnosno Agitpropa Centralnog komiteta KPJ-a – sustav koji uz državne organe uključuje masovne političke organizacije, kao i kulturno-prosvjetna i kulturno-umjetnička društva.¹²⁷

Ključan događaj reforme školstva označio je Treći plenum CK-a KPJ-a u prosincu 1949. godine o pitanjima škole i prosvjete. Plenum se izjasnio za deetatizaciju školstva, samoupravljanje i postupno uvođenje osmogodišnjega školstva.¹²⁸

U Rezoluciji plenuma Centralnoga komiteta KPH utvđeni su tadašnji negativni čimbenici školstva. S druge strane, kako bi se otklonili nedostaci, reforme trebaju obuhvaćati elemente narodne revolucije, izgradnje socijalizma i nasljedene pozitivne tekovine u školstvu i prosvjeti, odnosno „treba odgajati u školama novog, slobodnog i odvažnog socijalističkog čovjeka, čija su shvaćanja široka i raznovrsna, kome su tuđi birokratizam i ukalupljenost misli“.¹²⁹ Dakle, nit vodilja Rezolucije očituje se u širokoj borbi za socijalističku demokraciju. Prema riječima Milovana Đilasa, „školstvo mora biti takvo da čovjeku oslobođenom kapitalističkih okova pruži mogućnost njegova razvoja“, tj. Rezolucija stavlja u središte čovjeka koji se oslobodio zaokupljenosti kapitalizmom, ali još uvijek mu preostaje da usvoji znanstveni pogled na svijet koji će mu pružiti mogućnost za „pronalaženje novih formi života u socijalizmu, novih metoda za razvijanje toga života!“¹³⁰

¹²⁶ Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. –1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., str. 32.

¹²⁷ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 166.

¹²⁸ Zaninović, Mate, *Opća povijest pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 321.

¹²⁹ *Riječki list, Glasilo narodnog fronta za riječku oblast*, god. 4, br. 3 “Rezolucija III. plenuma CK KP Jugoslavije o zadacima u školstvu”, Zagreb, 1950., str. 1.; usp: *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 4, br. 1–2. “Rezolucija III. plenuma CK KP Jugoslavije o zadacima u školstvu”, Zagreb, 1950., str. 1.

¹³⁰ Đilas, Milovan, *Problemi školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji*, Kultura, Zagreb, 1950., str. 6.

Nadalje, početkom svibnja 1950. godine Prezidijum Sabora NRH donio je odluku o osnivanju Ministarstva za nauku i kulturu i tom prilikom je za novog ministra imenovan dr. Miloš Žanko, dotadašnji tajnik Vlade NRH, dok je za njegova pomoćnika postavljen Ivan Leko.¹³¹ Osim ovih promjena formalne naravi, do 27. travnja 1951. godine u strukturiranju i djelovanju prosvjete i kulture nije bilo važnijih promjena. Tada se, „rekonstrukcijom Vlade NR Hrvatske, u skladu s novom političkom orijentacijom na radničko samoupravljanje, i u resoru prosvjete i kulture događaju promjene u organizaciji i upravljanju ovim sustavima, a umjesto Ministarstva uspostavljen je Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu Vlade NRH, koji je opet trebao predstaviti pojavu širih političkih i društvenih zbivanja“.¹³²

Narod i narodna vlast, shvaćajući važnost odgoja i pravilnog rada osnovnih škola, potpomagali su putem većine društvenih organizacija osnovne škole.¹³³ Određena područja djelovanja pojedinih organizacija predstavljale su ključnu ulogu u odgoju djece putem slobodnih aktivnosti. U skladu s tim razne društvene organizacije, koje u određenim aktivnostima okupljaju veliki dio omladine i djece (fiskulturne, naučno-tehničke, kulturno-prosvjetne, ferijalne, izviđačke i druge organizacije), od velikog su značaja ne samo zbog zadovoljavanja radnih potreba i interesiranja svojih članova već i zbog toga što doprinose formiranju socijalističke ličnosti mladoga čovjeka.¹³⁴ Jednu takvu društvenu organizaciju predstavljao je i Savez pionira.

¹³¹ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske (1945. – 1952.)*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 176.

¹³² I s t o, str. 177.

¹³³ *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH, god. 1, br. 2, „Govor predsjednika vlade dr. Vladimira Bakarića prosvjetnim radnicima Hrvatske“, Zagreb, 1948, str. 25.

¹³⁴ Duda, Igor, „Djeca socijalističke domovine. Izgrađivanje pionirske tradicije u Hrvatskoj 1950-ih.“, u: *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur: Duraković, Lada, Matošević, Andrea, Pula–Zagreb, 2013., str. 78.

4. 1. Ustroj pionirske organizacije i odnos prema školi

Savez pionira Jugoslavije službeno je osnovan u Bihaću, u Bosni i Hercegovini 1942. godine na Prvome kongresu Ujedinjenoga saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Pionirska organizacija uglavnom je okupljala djecu od sedme do četrnaeste godine života, odnosno sve do njihova odlaska među omladince. Također, Savez pionira surađivao je i s drugim socijalističkim organizacijama, pritom pridonoseći razvijanju idejno-političkoga osjećaja domoljublja.¹³⁵

Osnovni okvir u kojem se treba odvijati sadržaj rada pionirske organizacije vidljiv je u razgovoru Josipa Broza Tita s pionirima Dubrovnika: „[U] pionirskim organizacijama usmjeruje se naš mladi naraštaj na veliku historijsku tračnicu, koju smo postavili u oslobodilačkoj borbi. Značaj tog velikog pionirskog kolektiva ogleda se u tome, da djeca od malih nogu dobiju pojmove o našoj društvenoj kolektivnosti, da se nauče disciplini...“¹³⁶

Uz pomoć i povremenu suradnju prosvjetnih vlasti, briga o pionirskim organizacijama bila je u rukama Narodne omladine.¹³⁷ Također, prema odluci Sekretarijata Centralnoga vijeća u većim gradovima osnivali su se tzv. rajonski štabovi pionira, koji su upravljali čitavim radom pionirske organizacija i samim time bili pomoć odborima Narodne omladine. Potonje štabove činili su „članovi sekretarijata rajonskih odbora Narodne omladine, referenti prosvjetnog odsjeka odbora narodne vlasti, predstavnici Saveza prosvjetnih radnika, predstavnici Narodnog fronta, AFŽ-a i Fizkulturnog saveza, kao i 4–5 rukovodilaca pionira iz grada ili sela“.¹³⁸

S obzirom na brojnost članova koji su bili uključeni u pionirsku organizaciju, vidljiva je težnja za postizanje kvalitetnog odgojnog rada. Kao pomoć u ostvarivanju tog cilja, odnosno odgoja djece sukladno odgojnim mjerama prosvjetnih vlasti, osnovani su pedagoški

¹³⁵ Duda, Igor, „Djeca socijalističke domovine. Izgrađivanje pionirske tradicije u Hrvatskoj 1950-ih.“, u: *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur: Duraković, Lada, Matošević, Andrea, Pula – Zagreb, 2013., str. 78.

¹³⁶ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 6., „Poboljšanje rada pionirske organizacije“, Zagreb, 1945., str. 442.

¹³⁷ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 6., „Kotarski odnosno rajonski štabovi pionira“, Zagreb, 1945. str. 450.

¹³⁸ Isto, str. 451.

savjeti u sklopu Centralnoga vijeća i Zemaljskim vijećima Narodne omladine, a u dogovoru s Komitetom za škole i nauku.¹³⁹

Potom, a s ciljem postizanja uspjeha u radu pionirske organizacije, u svim zemaljskim vijećima i gotovo u svim okružnim odborima Narodne omladine stvoreni su odjeli za rad s pionirima.¹⁴⁰ Glavni zadatak odnosio se na to da se pomoću pionirske organizacije odgoji kod djece „najdublja predanost prema Narodnoj republici, težnja za marljivim učenjem, ustrajnost u savladavanju teškoća i ljubav prema radu“.¹⁴¹

Kako bi se prethodno navedena zadaća što uspješnije izvršila, prema izvještavanju časopisa *Prosvjetni vjesnik* učitelji bi se trebali što bolje upoznali s radom pionirske organizacije, odnosno povezati s kotarskim, gradskim i rajonskim rukovodstvima Narodne omladine u vezi s općim radom pionira i razrade Godišnjega plana rada. Također se ističe potreba da rukovodioci radnih zajednica pozovu na sastanak članove kotarskih štabova pionira koji će održati predavanje o planu rada i s njime upoznati učiteljstvo. Svrha potonjeg sastanka manifestira se kroz bolje upoznavanje prosvjetnoga kadra s planom rada, a onda će, samim time, moći bolje pokrenuti rad pionirske organizacije u školi i ujedno dati i „konkretnu pomoć omladinskoj organizaciji u izvršenju jedinstvenog plana rada na odgajanju svojih najmađih članova“.¹⁴²

Najvažniji zadatak saveza pionira pružanje je pomoći školi i školskim vlastima. S ciljem lakšeg usvajanja školskoga gradiva kod učenika, sadržaj rada pionirskih odreda temeljio se na školskome nastavnom planu i programu. Nadalje, kod pionira se već prema pokazanome interesu i zadacima u vezi s nastavnim gradivom formirali i različiti „kružoci i i organizirale čitalačke grupe vezane za školske predmete, kao kružoci historičara, matematičara, geografa, kružoci za jezike itd.“.¹⁴³

Značajne uspjehe pionirske organizacije postigle su organiziranjem velikoga broja priredbi, korištenja filmskih predstava, organiziranjem „usmenih novina“, dakle, stvoren je

¹³⁹ vidi više u: *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 6, „Pedagoški savjeti pri centralnom vijeću i zemaljskim vijećima Narodne Omladine“, str. 451.

¹⁴⁰ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 6, „Poboljšanje rada pionirske organizacije“, Zagreb, 1945., str. 443.

¹⁴¹ *I s t o*, str. 442.

¹⁴² *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH, god. 1, br.3, „Suradnja učiteljstava s pionirskom organizacijom“, Zagreb, 1948., str. 71.

¹⁴³ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 6., „Sadržaj rada pionirskih odreda“, Zagreb, 1945., str. 448.

čitav niz različitih sekcija, odnosno unesena je raznovrsnost u rad pionirske organizacije. Također, uspjeh je vidljiv i kroz otvaranje niza diletantskih grupa, zborova, muzičkih sekcija, kao i organiziranje niza sletova, pionirskih izložbi i otvaranju pionirskih biblioteka.¹⁴⁴ S druge strane, pogleda li se stupanj uspješnosti pionirskih organizacija kroz pomoć u učenju kao i odgoju samih pionira, tj. kakva je uopće kvaliteta toga kulturno-prosvjetnog rada, ocrtava se niz nedostataka.¹⁴⁵

Nedostaci su vidljivi na primjeru priredbi koje su „u većini slučajeva bile na vrlo niskom nivou, često bez odojnog djelovanja; materijal koji je davala pionirska organizacija, bio je nedovoljno orijentiran na pomoć školi“.¹⁴⁶ Dakle, nedostajao je plan i sistem, tako da bi se moglo reći da se sve to odvijalo više stihijski i bilo više proizvod potrebe za zabavom nego rezultat planskoga i sistematskoga pripremanja.¹⁴⁷

Pionirski domovi, mjesta okupljanja pionira, predstavljali su mjesta otvaranja pionirskih knjižnica i čitaonice, kao i organizacijske prostore za različite sekcije i slično. Organizirao se i niz „fizkulturnih akcija, pr. za skijanje, zatim razni izleti s izučavanjem i čitanjem karata, učenjem orijentacije i sl.“¹⁴⁸ Ključna aktivnost pionirskih organizacija manifestirala se i kroz organiziranje sletova. Tako je krajem školske 1947. godine Centralno vijeće Narodne omladine donijelo odluku o organiziranju svesaveznoga pionirskog sleta. Slet simboličkoga naziva „Stvaranje nove Jugoslavije“ obuhvaćao je sva područja i oblike rada pionirske organizacije i to: smotru fiskulturnog rada (razne vježbe, atletiku, borilačke vježbe, narodne plesove) i istovremeno smotru kulturno-prosvjetnog rada, ručnog rada kao i ostalih područja aktivnosti djece tijekom školske godine. Utjecaj političkoga djelovanja kroz ovaj slet najočitiije prikazuje ciljevi takve vrste događanja. Tako će „po sadržaju slet imati ogromno odgojno značenje u smislu razvijanja ljubavi pionira prema našoj domovini, prema našoj Armiji i prema svim tekovinama narodnooslobodilačke borbe“.¹⁴⁹

Politiziranost ovakvih događaja naočitiije dolazi do izražaja u formuliranim ciljevima takvih događanja. Tako je, prema vlastima, u prvom redu cilj događaja poput navedenih sletova, ali i raznih izložbi koje su se održavale krajem školske godine, predstavljalo upravo

¹⁴⁴ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 6., „Poboljšanje rada pionirske organizacije“, Zagreb, 1945., str. 444.

¹⁴⁵ *I s t o*, str. 452.

¹⁴⁶ *I s t o*, str. 445.

¹⁴⁷ *I s t o*, str. 446.

¹⁴⁸ *I s t o*, str. 447.

¹⁴⁹ *I s t o*, str. 448.

poticanje „idejno-političkog osjećaja domoljublja, smisla za organiziranost, samoinicijativu, upornost i sve druge vrline, koje treba da odlikuju lik pionira, lik djetata naše zemlje“.¹⁵⁰

4. 2. Uloga političke vlasti u izmjenama školskih praznika

Prema „Rješenju o školskim praznicima u Narodnoj Republici Hrvatskoj,“ objavljenom 31. veljače 1948. godine u *Prosvjetnom vjesniku*, kao službenom organu Ministarstva prosvjete NRH, školske praznike čine: „Nova godina; dan završne školske svečanosti (koji određuje za sve škole Ministarstvo prosvjete); veliki školski praznici; zimski praznici od 1. do 10. veljače s tim, da se prema mjesnim mogućnostima upotrijebe u fiskulturne svrhe, za izlete, skijanje itd.; sve nedjelje; potom za katolike i pravoslavce: Badnji dan i Božić, Velika Subota i Uskrs; osim toga, posebno za katolike Tijelovo i Svi Sveti, za pravoslavne: dan Sv. Save; za muslimane dva dana Ramazan Bajrama i dva dana Kurban-Bajrama; za jevreje: dan Pashe, dan Roš Hošana, i dan Jom Kipura; za evangelike dan Reformacije.“¹⁵¹ Također, škole u kojima su bili učenici različite vjeroispovjesti nisu radile tijekom navedenih blagdana ako je više od polovine učenik te škole pripadalo vjeroispovjesti na koju se dotični praznik odnosio.¹⁵² Iz prethodnoga popisa školskih praznika očituje se donekle pomirljiv stav vlasti prema, uglavnom, vjerski obilježenim školskim praznicima.

No, ni godinu dana kasnije, točnije 22. prosinca 1948. godine iz dopisa Predsjedništva Vlade FNRJ-a nižim tijelima, prema kojemu se prema obama kalendarima Božić više ne priznaje kao službeni školski praznik,¹⁵³ vidljiv je pristup kojim komunistička vlast želi utjecati na povlačenje Crkve iz općedruštvenoga života. Samim time za školske praznike i neradne dane godine 1949. uvedeni su 1. i 2. svibnja, 29. i 30. studenoga, 1. i 2. siječnja, s naglaskom kako učenici katoličke vjeroispovjesti mogu izostati sa nastave 1. studenoga i 25.

¹⁵⁰ *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja, god. 1., br. 6., „Poboljšanje rada pionirske organizacije“, Zagreb, 1945., str. 449.

¹⁵¹ *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH, god. 1, br.2, „Rješenje o školskim praznicima u Narodnoj Republici Hrvatskoj“, Zagreb, 1948., str. 58.

¹⁵² Isto, str. 59.

¹⁵³ Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 168.

prosinca, dok učenici pravoslavne vjeroispovjesti imaju dopuštenje o izostanku na dan krsne slave i 7. siječnja.¹⁵⁴ Međutim, do zaoštavanja odnosa između lokalnih tijela vlasti i Crkve dolazi u situacijama u kojima lokalna tijela prisiljavaju učenika na obavezno prisustvovanje nastavi tijekom prethodno navedenih praznika. Naposljetku, do konačnoga suzbijanja utjecaja religije, a kao provođenje politizacije državnih vlasti, i to kroz primjere vjerskih/školskih blagdana, dolazi 10. prosinca 1951. godine, Odlukom Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu o ukidanju svih vjerskih praznika i blagdana s popisa školskih praznika.¹⁵⁵

Umjesto ukinutih praznika s naglašenom vjerskom konotacijom Vlada Narodne Republike Hrvatske uspostavila je novi obrazac školskih praznika koji se nisu temeljili na nacionalnoj i vjerskoj tradiciji, već ovaj put s naglaskom na ključne događaje ili osobe karakteristične za Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (pr. 29. studenoga i 25. svibnja).

¹⁵⁴ Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 168.

¹⁵⁵ Spehnjak, Katarina, „Prosvjetno – kulturna politika u Hrvatskoj 1945. – 1948.“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 25., Zagreb, 1993. str. 84.

ZAKLJUČAK

Na temelju dosadašnjih objavljenih radova i istraživanja problematike povijesnoga pregleda školstva, konkretno u razdoblju od 1945. godine pa sve do 1952., te ako se uzmu u obzir potencijalna ograničenja u vidu pojave neujednačenosti izvora, ipak postoji mogućnost navođenja nekoliko karakterističnih teza u vezi s navedenim razdobljem. U prvom redu to se odnosi na sam ustroj školske mreže, odnosno unatoč teškim posljedicama ratnog razaranja školske infrastrukture, obnovom i izgradnjom novih, već 1946. godine uspostavljeno je stanje prije rata. Važan čimbenik u izgradnji/obnovi školskih zgrada predstavlja uvođenje Petogodišnjega plana iz 1947. godine, temeljem kojega dolazi do prijelaza na plansku izgradnju i obnovu velikoga broja školskih objekata. Usporedno s obnovom školskih zgrada potiče se i izrada uništenoga školskog namještaja i nastavnih sredstava, s ciljem poboljšanja kvalitete nastavnoga procesa.

Nadalje, četverogodišnje obavezno školovanje karakteristično je za neposrednu godinu – dvije nakon oslobođenja, dok je postepeni prijelaz na sedmogodišnje obavezno školovanje izvršen uoči donošenja Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede s ciljem podizanja opće obrazovanosti naroda na viši stupanj. U tom trenutku sedmogodišnjemu obrazovnom školovanju pripisivao se veliki značaj, no kako će biti vidljivo već 1949. godine na Trećem plenumu CK-a KPJ-a o pitanjima škole i prosvjete, pojavit će se težnja za postupnim uvođenjem obaveznoga osmogodišnjeg školovanja. Prepreka u organizaciji sedmogodišnjega obaveznog školovanja svakako predstavlja nedostatak stručnoga nastavnog kadra. Povećanjem broja učiteljskih škola, problem nastavnika samo se djelomično riješio te samim time ostao jednim od problema/nedostataka školstva NR Hrvatske tijekom razdoblja od 1945. do 1952. godine. Čimbenici poput lošeg socio-ekonomskoga položaja i preopterećenost nastavnika, osobito na selu – bilo da je riječ o velikom broju učenika tijekom izvođenja nastavnoga procesa ili opet u smislu obavljanja svakodnevnih administrativnih poslova sela – manifestiraju se u prvih nekoliko poratnih godina.

Jedno od pitanja/problema koje se provlači tijekom navedenoga razdoblja predstavlja zaokupljenost Ministarstva prosvjete organizacijskim sređivanjem/sastavljanjem nastavnih planova i programa. I dok prve poratne godine karakterizira nepoznavanje i neupotrebljavanje

nastavnih planova i programa, situacija se poboljšava 1946. godine, izdavanjem Privremenog nastavnog plana i programa za osnovne škole Ministarstva prosvjete.

Također, održavanje nastave Vjeronauka u svjetovnim školama u Narodnoj Republici Hrvatskoj predstavljalo je jedno od najvažnijih pitanja odnosa Katoličke crkve i državnih vlasti tijekom razdoblja od 1945. do 1952. godine. Na crkveno-državne odnose utjecalo je i donošenje Ustava FNRJ-a 1946. godine, dok se najvažnija ustavna odredba manifestira u odvajanju Crkve od države i odvajanju škole od Crkve. Ovo potonje u konačnici je ostvareno početkom 1952. godine, donošenjem odluke Savjeta za prosvjetu i kulturu Vlade NR Hrvatske, kojom prestaje poučavanje Vjeronauka u školama.

Govoreći o politizaciji školstva, svakako treba spomenuti djelovanja pojedinih organizacija predstavljale su ključnu ulogu u odgoju djece putem slobodnih aktivnosti. Jedna od značajnijih organizacija koja je okupljala djecu od sedme do četrnaeste godine života predstavljala je pionirska organizacija. Uz povremenu suradnju prosvjetnih vlasti, briga o pionirskim organizacija bila je u rukama Narodne omladine, dok je uspjehe pionirske organizacije postigla kroz organiziranje velikog broja priredbi, filmskih predstava, pritom potičući raznovrsnost u radu pionirske organizacije. Također, tijekom razdoblja od 1945. do 1952. godine očituje se i uloga političke vlasti u izmjenama školskih praznika. I dok je u prvim poratnim godinama vidljiv donekle pomirljiv stav vlasti prema, uglavnom, vjerski obilježenim školskim praznicima, do drastičnih promjena u vidu ukidanja svih vjerskih praznika i blagdana s popisa školskih praznika, dolazi 1951. godine, čime u neku ruku komunistička vlast želi utjecati na povlačenje Crkve iz općedruštvenoga života.

Zaključno, unatoč uloženoj trudu oko organizacije sustava obaveznoga školovanja i izgradnje mreža škola, kao i postepeno podizanje kvalitete nastave kroz poboljšanje materijalnih uvjeta, povećanja osposbljenoga nastavnčkog kadra, izrade donekle jedinstvenih nastavnih planova i programa, ipak je prisutnost različitih vrsta pitanja/problema kroz razdoblje od 1945. do 1952. godine višestruko vidljiva. Također, odgojna teorija primjenjivana u nastavi još uvijek je politizirana i ideologizirana u velikoj mjeri, dok se kao temeljna pretpostavka svrhe obrazovanja profilira zahtjev za stvaranjem mladoga čovjeka, koji svojim postojanjem, učenjem i radom čini temelj društva.

Sažetak

Rad donosi opći pregled razvojnoga tijeka osnovnoga školstva Narodne Republike Hrvatske u razdoblju od 1945. do 1952. godine. Naime, neposredno razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata obilježeno je društvenim promjena, čiji je utjecaj vidljiv i u razvoju hrvatskoga osnovnog školstva. U prvome dijelu rada, posvećenome problemima osnovnoškolske infrastrukture, pažnja će se usmjeriti na potrebu izgradnje novih školskih zgrada, obnovu postojećih, kao i na probleme unutrašnjega uređenja škole u vidu nedostatka namještaja i nastavnih sredstava. Nadalje, osim prikaza društvene uloga nastavnika, problema njihove nedovoljne stručnosti, rad također donosi tijek nastanka i djelovanje sindikata nastavnika. U idućem će se dijelu pokušati dati uvid u nastavni plan i program škola, odnosno njegove izmjene, a sve kroz prizmu utjecaja društvene situacije na prostorima Narodne Republike Hrvatske neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Rad donosi i sažeti prikaz prosvjetne politike komunističke vlasti prema religiji, odnosno pitanju vjeronauka u osnovnim školama. Posljedni dio rada posvećen je politizaciji školstva, prikazu djelovanja pionirske organizacije, kao i ulozi političke vlasti u redefiniranju školskih praznika.

Ključne riječi: osnovno školstvo, Narodna Republika Hrvatska, politizacija, nastavni plan i program, religija

Summary

The paper gives a general overview of the developmental course of primary education in the People's Republic of Croatia in the period from 1945 to 1952. The period following World War II is marked by social changes, whose influence is visible in the development of Croatian primary education. In the first part of the paper, dedicated to the problems of educational infrastructure, the focus will be put on the need to build new schools, the renovation of existing ones, as well as the problems of schools' interior design in terms of the lack of furniture and teaching aids. Furthermore, in addition to displaying the role of the teacher, and the problem of their lacking expertise, the paper also provides the course of formation and operation of teachers' unions. The next section serves to gain insight into schools' curriculum, i.e. its amendments, and all through the prism of the impact of the social situation in the territory of the People's Republic of Croatia immediately following World War II. The paper gives a brief review of the educational policy of the communist authorities in terms of religion, that is, religious education in primary schools. The last part is dedicated to the politicization of education, the review of the pioneer organization's actions, and the role of political power in redefining school holidays.

Keywords: primary education, People's Republic of Croatia, politicization, curriculum, religion

POPIS LITERATURE

A) Časopisi i novine

- *Narodna prosvjeta*, Organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske
- *Pedagoški rad*, časopis za pedagoška i kulturno – prosvjetna pitanja
- *Prosvjetni vjesnik*, Službeni organ Ministarstva prosvjete NRH
- *Riječki list*, Glasilo narodnog fronta za riječku oblast
- *Školske novine*, polumjesečnik za učitelje, nastavnike i profesore

B) Knjige

- AKMAĐA, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj, 1945.-1980.*, Despot Infinitus d. o. o., Zagreb – Slavonski Brod, 2013.
- BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- DIMIĆ, Ljubodrag, *Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, Beograd 1988.
- DUDA, Igor, „Djeca socijalističke domovine. Izgrađivanje pionirske tradicije u Hrvatskoj 1950-ih.“, u: *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur: Duraković, Lada, Matošević, Andrea), Pula-Zagreb, 2013.
- DUKOVSKI, Darko, *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice 1943.-1955.*, C. A. S. H., Pula, 2001.

- *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1960.,
- ĐILAS, Milovan, *Članci 1941. – 1946.*, Kultura, Zagreb, 1947.
- ĐILAS, Milovan, *Problemi školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji*, Kultura, Zagreb, 1950.
- FRANKOVIĆ, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško – književni zbor, Zagreb, 1958.
- KOREN, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945.-1960.*, Srednja Europa, Zagreb, 2012.
- LUKAŠ, Mirko – Munjiza, Emerik, *Pedagoška hrestomatija*, Grafika, d. o. o., Osijek 2010.
- MUNJIZA, Emerik, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Grafika d.o. o., Osijek, 2009.
- OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije*, Školske novine, Zagreb, 1989., str. 206.
- RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991., od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- SPEHNJAK, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.
- *Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947 – 1951.*, Tisak Jugoslavenskog tiskarskog poduzeća, Beograd 1949.
- ZANINOVIĆ, Mate, *Opća povijest pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.
- ŽALAC, Tomo, *Škola u ratu i revoluciji, školstvo i prosvjeta u hrvatskoj 1941.-1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

C) Znanstveni i stručni članci

- AKMADŽA, Miroslav, „Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. Godine“, *Croatia Christiana Periodica*, br. 52, Zagreb, 2003., str. 171.-202.
- AKMADŽA, Miroslav, „Svetozar Rittig- svećenik ministar u komunističkoj vladi Hrvatske“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, god. 15, br. 1, Osijek 2008., str. 101-116.
- BATINIĆ, Štefka, „Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću“, *Anali za povijest odgoja*, vol. 2. Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003., str. 49 - 69.
- MALINAR, Josip, „Nastava tehničkog odgoja (tehničke kulture) u osnovnim školama u Hrvatskoj tijekom proteklih pola stoljeća“, *Anali za povijest odgoja*, vol. 5. Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2006., str. 93 -114.
- OGRIZOVIĆ, Mihajlo, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1981., str. 233 – 287.
- PUŽEVSKI, Valentin, „Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990.“, *Anali za povijest odgoja*, vol. 2. Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003., str. 87 -105.
- PUŽEVSKI, Valentin, „Škola otvorenih vrata, model škole temeljne izobrazbe“, *Zbornik radova Sabora pedagoga Hrvatske*, ur: Hrvoje Vrgoč, Hrvatski pedagoško – književni zbor, Zagreb, 2003., str. 72 -79.
- SPEHNJAK, Katarina, „Prosvjetno – kulturna politika u Hrvatskoj 1945. – 1948.“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol- 25., Zagreb, 1993., str. 73-99.
- ŠARIĆ, Tatjana, „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945.-1952. „, *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 42., Zagreb, 2010., 387-424.
- TROGRLIĆ, Stipan, „Katolički vjeronauk u istarskim školama – od potiskivanja do izbacivanja (1945.-1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., Zagreb, 2011., str. 53-71.